

Βιβλιοκρισίες Βιβλιοπαρουσιάσεις

Για το βιβλίο

Γιάννης Βούλγαρης,

Η ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΤΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ - ΕΛΛΑΔΑ,

ΕΥΡΩΠΗ, ΑΜΕΡΙΚΗ, ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ,

εκδ. Πόλις, Αθήνα 2003, 207 σελ.

Ντόρα Γιαννάκη

Η ΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΘΡΩΝ –δημοσιευμένων αρχικά στην εφημερίδα «Τα Νέα»– του Γιάννη Βούλγαρη που κυκλοφόρησε πρόσφατα από τις εκδόσεις Πόλις αποτελεί μια σημαντική προσθήκη στη σύγχρονη βιβλιογραφία μας. Προσπαθεί με τρόπο γλαφυρό, ζωντανό και επιτυχή να προσδιορίσει τα νέα δεδομένα για την ελληνική πολιτική, όπως αυτά διαμορφώθηκαν μετά τις πρόσφατες εξελίξεις τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε διεθνές επίπεδο (ιδίως μετά τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου, την αλλαγή του δόγματος της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής, τον πόλεμο στο Ιράκ και τη διάσπαση των ευρωπαϊκών δυνάμεων σχετικά με την αναγκαιότητά του, την επιτυχία της ΟΝΕ και την περαιτέρω πορεία για την ευρωπαϊκή ενοποίηση, κτλ.). Βασική παραδοχή του βιβλίου είναι ότι στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, γίνεται ολοένα και πιο εμφανής η στενή αλληλεξάρτηση μεταξύ εθνικής πολιτικής, ευρωπαϊκής ενοποίησης και παγκόσμιας γεωπολιτικής, κάτι που συχνά ξεχνούμε στην Ελλάδα της μικροπολιτικής.

Η ανάλυση του βιβλίου χωρίζεται σε δύο ενότητες: Στην πρώτη ενότητα, ο συγγραφέας μελετά τα χαρακτηριστικά της ελληνικής πολιτικής μετά την Μεταπολίτευση και ασχολείται κυρίως με την έννοια του εκσυγχρονισμού τόσο του πολιτικού συστήματος όσο και ολόκληρης της ελληνικής κοινωνίας. Στη δεύτερη ενότητα επεξεργάζεται το ζήτημα της παγκοσμιοποίησης και της ρύθμισής της, καθώς και το θέμα της νέας αμερικανικής ηγεμονίας στη διεθνή πολιτική σκηνή αναζητώντας δυνατότητες αμφισβήτησής της δια μέσου της δημιουργίας μιας ευρωπαϊκής ή ευρύτερης διεθνούς ηγεμονικής πρότασης «παγκόσμιας ισορροπίας, πολυκεντρικής, περισσότερο συναινετικής και δίκαιης» (σελ. 10).

Ας προχωρήσουμε όμως σε μια πιο λεπτομερή παρουσίαση των επιχειρημάτων του βιβλίου. Όπως αναφέραμε και παραπάνω, κεντρική θέση στην πρώτη ενότητα κατέχει η ιδέα του εκσυγχρονισμού. Ο Βούλγαρης ξεκινά την ανάλυση του υποστηρίζοντας ότι η Ελλάδα κατάφερε σε όλες τις κρίσιμες περιόδους κοινωνικών μετασχηματισμών στην Ευρώπη να ακολουθήσει τις προηγμένες χώρες, έστω και με κάποια καθυστέρηση. Το κατάφερε όμως όχι πραγματοποιώντας τις αλλαγές εκ των έσω αλλά «εισάγοντας τον εκσυγχρονισμό». Βασικό ρόλο στη διαδικασία αυτή διαδραμάτιζαν πάντοτε διάφορα σημαντικά τμήματα των ελίτ της χώρας τα οποία λειτουργούσαν ως φορείς της εκσυγχρονιστικής διαδικασίας. Όπως και παλαιότερα έτσι και τώρα η πίεση για εκσυγχρονισμό που έρχεται από την Ευρώπη θα συνεχιστεί. Θα είναι όμως μια δια-

δικασία με νέα στοιχεία, δεδομένου ότι αυτή τη φορά θα είναι θεσμοθετημένη, όπου το εθνικό-εσωτερικό θα συνδέεται άρρηκτα με το ευρωπαϊκό-εξωτερικό, ενώ οι απαιτήσεις για εκσυγχρονισμό θα είναι πιο υψηλού επιπέδου. Όπως σημειώνει ο Βούλγαρης, η Ελλάδα θα πρέπει να περάσει «από τον hardware εκσυγχρονισμό της ΟΝΕ σε έναν software εκσυγχρονισμό». Και από «την επίτευξη χονδροειδών οικονομικών δεικτών προσαρμογής στην ανάγκη λειτουργικών και θεσμικών αλλαγών που θα μεταβάλλουν τις συνήθειες μεγάλων στρωμάτων της κοινωνίας και της διοίκησης» (σελ 17, 18). Το ζήτημα είναι κομβικό και πολλά θα μπορούσε κανείς να συνεισφέρει στη συζήτηση αυτή, που συνδέεται και με τη διαμάχη παράδοσης/εκσυγχρονισμού, με τη διαμάχη περί ελληνικότητας για την οποία πολλά έχουν γραφεί, αλλά και με τις διάφορες πολύπλοκες μορφές που λαμβάνει η εισαγωγή μοντέλων από το διεθνές/ευρωπαϊκό στο κάθε εγχώριο πεδίο και οι οποίες έχουν αναλυθεί εκτενώς από τη θεωρία (συγκρητισμός, αντεστραμμένος συγκρητισμός, κλπ.). Φυσικά για να αναλυθούν όλα αυτά θα χρειαζόταν ολόκληρη εγκυκλοπαίδεια, ενώ η στόχευση του Βούλγαρη είναι πρωτίστως πολιτική και δεν απευθύνεται αποκλειστικά στον ειδικό μελετητή, αλλά επιχειρεί να αφυπνίσει το αισθητήριο κάθε σκεπτόμενου αναγνώστη.

Έτσι το μεγάλο ερώτημα σ' αυτό το σημείο είναι το κατά πόσον η Ελλάδα είναι έτοιμη, στα πλαίσια αυτού του νέου πολιτικού κύκλου πυκνής σύμπλευσης των εθνικών με τα ευρωπαϊκά θέματα, να προχωρήσει σ' έναν τέτοιου είδους «λεπτό» εκσυγχρονισμό. Με μια πρώτη ματιά στα δεδομένα της ελληνικής κοινωνίας και πολιτικής διαπιστώνει κανείς ότι η Ελλάδα μάλλον δεν είναι προετοιμασμένη για αυτό το μεγάλο στοίχημα. Κι αυτό για τους εξής λόγους: Πρώτα απ' όλα διότι τα πολιτικά κόμματα φαίνεται να είναι «καθλωμένα στον προηγούμενο ιστορικό κύκλο» της Μεταπολίτευσης, μη ικανά να προωθήσουν «καινοτόμες δυνάμεις και αναπτυξιακές κοινωνικές συμμαχίες» (σελ. 22, 23). Ο συγγραφέας στηρίζει το επιχείρημά του αυτό στην ανάλυση των αδυναμιών των δυο μεγάλων κομμάτων. Σε ό,τι αφορά το ΠΑΣΟΚ, υποστηρίζει ότι το εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα του Κώστα Σημίτη δεν βρήκε διευρυμένη απήχηση στο εσωτερικό του κόμματος, και στην ουσία το ΠΑΣΟΚ υπήρξε «κυβέρνηση εκσυγχρονισμού και ταυτόχρονα αντιπολίτευση στον εκσυγχρονισμό» (σελ. 24, 25).

Τρεις αιτίες εξηγούν αυτό το φαινόμενο: Η πρώτη έχει να κάνει με την άρνηση ενός τμήματος του κόμματος να δεχτεί

Η Ντόρα Γιαννάκη είναι πολιτικός επιστήμων.

την επικράτηση του Κώστα Σημίτη ως αρχηγού. Στην ουσία επρόκειτο για μια συνεχή σύγκρουση μεταξύ του λεγόμενου Παλαιού και Νέου ΠΑΣΟΚ. Η δεύτερη αιτία αφορά την αδυναμία του σημιτικού εκσυγχρονιστικού μπλοκ να παράγει μια νέα ηγετική ομάδα η οποία θα περιθωριοποιούσε σταδιακά μια σειρά ιστορικών στελεχών και θα διαμόρφωνε μια ευρύτερη ιδεολογική ηγεμονία. Με άλλα λόγια, το εκσυγχρονιστικό πρόταγμα δεν κατάφερε ποτέ να γίνει κυρίαρχη ιδεολογία στο εσωτερικό του ΠΑΣΟΚ προκειμένου να διαμορφωθεί μια ευρύτερη μεταρρυθμιστική κουλτούρα. Έτσι, το ΠΑΣΟΚ ακολουθεί πάντοτε με πολύ μεγάλη καθυστέρηση την πολιτική και προγραμματική ανανέωση που προτείνει ο Κώστας Σημίτης και οι στενοί συνεργάτες του.

Τέλος, μια άλλη αιτία της συμπεριφοράς του ΠΑΣΟΚ αφορά την «εκ γενετής ρηχή πολιτική κουλτούρα μεγάλου τμήματός του» (σελ. 28). Αυτό έχει να κάνει με το γεγονός ότι από τη στιγμή της ίδρυσής του το ΠΑΣΟΚ υπήρξε ένα προσωποπαγές κόμμα, με κεντρικό πάντοτε πρόσωπο τον αρχηγό-πρωθυπουργό, με αποτέλεσμα το κόμμα να μην λειτουργεί ποτέ ως αυτόνομος οργανισμός. Παρότι έλαβαν χώρα δυο προσπάθειες ανανέωσής του, η πρώτη την περίοδο 1985-87 με την πραγματοποίηση της μετάβασης του κόμματος από εθνικο-απελευθερωτικό-τριτοκοσμικό σε ευρωπαϊκό σοσιαλιστικό (ίχνη της μετάβασης αυτής βρίσκεται κανείς ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '80, όταν το ΠΑΣΟΚ εγκαταλείπει σταδιακά την εθνοκεντρική κρατικιστική οικονομική αντίληψη και αποδέχεται την ευρωπαϊκή προοπτική), και η δεύτερη την περίοδο μετά το 1996 οπότε το ΠΑΣΟΚ αναδεικνύει τον εκσυγχρονιστή Κώστα Σημίτη ως αρχηγό του κόμματος, η ανανέωση προχώρησε σε κάποιο βαθμό στο επίπεδο της κομματικής ιδεολογίας αλλά δεν οδήγησε σε μια καθολική αναγέννηση του κόμματος. Σε τελική ανάλυση το ΠΑΣΟΚ λειτουργεί προβληματικά ως πολιτικοϊδεολογικός θεσμός.

Για τον Βούλγαρη, ένα κόμμα με τέτοια χαρακτηριστικά δεν δύναται να απαντήσει στα προβλήματα και στις προκλήσεις του νέου πολιτικού κύκλου. Κι αυτό διότι προκειμένου να αρθρωθεί μια μεταρρυθμιστική πολιτική προς την κατεύθυνση των απαιτήσεων της νέας εποχής χρειάζεται ένας ζωντανός κομματικός οργανισμός με ισχυρή ταυτότητα που να παράγει μια ευδιάκριτη πολιτική «του εθνικού εκσυγχρονισμού και του ευρωπαϊκού μεταρρυθμισμού» (σελ. 32). Χρειάζεται ένα πολιτικό κόμμα «ευλύγιστο», με νέα οργανωτικά σχήματα που να ανταποκρίνονται στα δεδομένα μιας πιο αυτόνομης και ώριμης κοινωνίας, με νέο σύγ-

χρονο πολιτικό προσωπικό, περισσότερο αυτόνομο και ανεξάρτητο έναντι των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Αυτές είναι οι προϋποθέσεις για τη δημιουργία ενός «νέου» ΠΑΣΟΚ, το οποίο παράλληλα θα πρέπει να αναζητήσει την ανανέωσή του σε άμεση αλληλεπίδραση με την ανασυγκρότηση της ευρύτερης κεντροαριστεράς τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και στον ευρωπαϊκό χώρο.

Αναφορικά με το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας, ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι ούτε το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης είναι έτοιμο να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του νέου κύκλου. Και αυτό διότι και η ΝΔ αντιμετωπίζει σοβαρό πρόβλημα κομματικής φυσιογνωμίας και είναι αγκυλωμένη στις συνθήκες και τα δεδομένα της Μεταπολίτευσης. Τα προβλήματά της επικεντρώνονται σε τρία σημεία: Το πρώτο αφορά τη μακρόχρονη παραμονή της στην αντιπολίτευση, γεγονός που αναδεικνύει ένα γενικότερο πρόβλημα πολιτικής στρατηγικής. Δεδομένου ότι η πλειοψηφία του εκλογικού σώματος, από τη δεκαετία του '60 και μετά, συσσωρεύεται στον κεντροαριστερό χώρο, αναγκάζει το κόμμα της ΝΔ να κινηθεί πολιτικά προς το κέντρο προκειμένου να κερδίσει ψηφοφόρους. Η στρατηγική αυτή αποδεικνύεται πολύ δύσκολη στην εφαρμογή της διότι πρέπει να εξυπηρετήσει ταυτόχρονα διαφορετικούς και αλληλοσυγκρουόμενους στόχους. Για να κερδίσει η ΝΔ την εύνοια των μοντέρνων στρωμάτων πρέπει, πρώτα απ' όλα, να προβάλλει μια εκσυγχρονιστική πολιτική, η οποία όμως ταυτόχρονα να είναι εναλλακτική προς αυτή του ΠΑΣΟΚ. Πρέπει να κινηθεί προς το κέντρο χωρίς όμως να αποξενώσει τους ακροδεξιούς ψηφοφόρους της. Τέλος, πρέπει να συνομιλήσει με την Αριστερά ώστε να αντιμετωπίσει την «αντιδεξιά αλληλεγγύη» χωρίς όμως να διακινδυνεύσει την προγραμματική σοβαρότητα του κόμματος (σελ 33-34).

Πέρα όμως από τις παραπάνω δυσκολίες, η ΝΔ έχει να αντιμετωπίσει και ένα άλλο πρόβλημα, αυτό της Ακροδεξιάς καθώς και την ανάμιξη του Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου στην πολιτική. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για την υπόθεση των ταυτοτήτων, κατά την οποία ο Αρχιεπίσκοπος βρέθηκε να συν-διαχειρίζεται πολιτικά και ιδεολογικά την εκλογική βάση της ΝΔ. Στην πραγματικότητα, οι ψηφοφόροι της ΝΔ βρήκαν στον Χριστόδουλο και στην Εκκλησία μια κάποια διέξοδο από τις αλλεπάλληλες εκλογικές αποτυχίες της ΝΔ και ένα καταφύγιο από τις «απειλές» μιας μεταβαλλόμενης και ανοιχτής κοινωνίας. Χαρακτηριστική επίσης είναι η περίπτωση Καρατζαφέρη στις τελευταίες δημοτικές και νομαρχιακές

εκλογές. Στην υπόθεση αυτή, ο Χριστόδουλος άσκησε σε πρακτικό επίπεδο την επιρροή του τόσο στον ακροδεξιό χώρο όσο και σε ευρεία μερίδα πιο μετριοπαθών οπαδών της ΝΔ, οι οποίοι συσπειρώθηκαν γύρω από τον Καρατζαφέρη ως εκδήλωση της υποστήριξής τους στην Εκκλησία εναντίον της κυβέρνησης. Για τον Βούλγαρη, για να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά η ΝΔ την επιρροή της Ακροδεξιάς πρέπει πάνω απ' όλα να αρνηθεί τον πολιτικό ρόλο, που για λόγους κοντόφθαλμου πολιτικού συμφέροντος, αναγνώρισε στην Εκκλησία και στον Αρχιεπίσκοπο. Και είναι προς το συμφέρον τόσο της ΝΔ, όσο και του ευρύτερου πολιτικού συστήματος, η Ακροδεξιά να συνεχίσει να υφίσταται μέσα στους κόλπους της ΝΔ και όχι να αποκολληθεί και να εκφραστεί από νέους ακροδεξιούς κομματικούς σχηματισμούς. Από την άλλη βέβαια, θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι ενδεχόμενη σοβαρή ρήξη της σχέσης του Αρχιεπισκόπου με την ΝΔ, θα μπορούσε τελικά να ωθήσει τον Αρχιεπίσκοπο στην αμεσότερη ανάμιξη στην πολιτική, είτε μέσα από σχήματα τύπου Καρατζαφέρη είτε μέσα από νέες πολιτικές ζυμώσεις με απρόβλεπτα αποτελέσματα. Ούτως ή άλλως η σχέση εκκλησίας, θρησκείας και πολιτικής στην Ελλάδα είναι ένα πολυσύνθετο φαινόμενο του οποίου η διαύγαση ξεφεύγει από τα πλαίσια του βιβλίου και φυσικά της βιβλιοπαρουσίασής μας.

Τέλος, ένα άλλο πρόβλημα που έχει να αντιμετωπίσει η ΝΔ είναι η πολιτική της «περικύκλωσης» και του «ασπόνδουλου πολυσυλλεκτισμού» που ακολουθεί τα τελευταία χρόνια. Δηλαδή, το «άνοιγμα» της ΝΔ προς τα αριστερά, το οποίο όμως δεν στηρίζεται σε μια ιδεολογική-προγραμματική βάση εκσυγχρονισμού αλλά γίνεται περιστασιακά (κυρίως με την ένταξη αριστερών στελεχών στο δυναμικό της ΝΔ), γεγονός το οποίο προκαλεί περισσότερη σύγχυση σε σχέση με την πολιτική φυσιογνωμία του κόμματος.

Εκτός από τις αδυναμίες των δυο μεγάλων κομμάτων (ο συγγραφέας μελετά και την περίπτωση του ΚΚΕ, αλλά για λόγους συντομίας δεν θα την αναφέρουμε), το πολιτικό σύστημα χαρακτηρίζεται και από άλλες αδυναμίες οι οποίες εμποδίζουν την πραγμάτωση μιας ευρύτερης μεταρρυθμιστικής-εκσυγχρονιστικής πολιτικής που να απαντά στις απαιτήσεις του νέου πολιτικού κύκλου. Στην πραγματικότητα, η αμηχανία των πολιτικών κομμάτων εκφράζει την ευρύτερη κοινωνική αμηχανία. Πιο συγκεκριμένα, όπως υποστηρίζει ο Βούλγαρης, από τη Μεταπολίτευση και μετά, με το πέρας του διπολισμού και τη λεγόμενη κατάρρευση των ιδεολογιών, ζούμε σε μια περίοδο

όπου «απουσιάζει ένα κυρίαρχο λαϊκό αίσημα» το οποίο να οδηγεί την πολιτική προς κάποια συγκεκριμένη κατεύθυνση, και έχει επικρατήσει γενικότερα μια «light εκδοχή πολιτικής», η λεγόμενη «ελαφρά πολιτική» (σελ. 51, 58). Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, τα τελευταία χρόνια, κάτω από την επίδραση του νεοφιλελεύθερου κλίματος και της αυξημένης αυτονομίας της «κοινωνίας των πολιτών», παρατηρείται μια γενικότερη απο-ιδεολογικοποίηση των επιλογών, η εξομίωση των πολιτικών προγραμμάτων και τελικά η ίδια η απαξίωση της πολιτικής. Εδώ οι διαπιστώσεις του συγγραφέα συγκλίνουν με εκείνες μιας μεγάλης ομάδας σύγχρονων αριστερών διανοητών και θέτουν με επιτακτικό τρόπο ένα υπαρκτό και κομβικό πρόβλημα.

Ας επιστρέψουμε όμως και πάλι στο είδος και το επίπεδο του εκσυγχρονισμού στην Ελλάδα και τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για να προχωρήσει περαιτέρω. Όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω, το εκσυγχρονιστικό εγχείρημα είχε ορισμένες επιτυχίες. Η αρχική του επιτυχία ήταν ότι κατάφερε να επικρατήσει ως γενικότερο ρεύμα ενάντια στο κλίμα του λαϊκισμού της δεκαετίας του '80. Όπως όμως αναφέρει ο συγγραφέας, οι επιτυχίες αυτές αφορούσαν ένα συγκεκριμένο είδος μεταρρυθμίσεων, τύπου hardware, όπου απαιτείτο κεντρική βούληση, συνδρομή μιας τεχνοκρατίας υψηλού επιπέδου καθώς και μια γενικότερη ατμόσφαιρα εθνικής συναίνεσης και «εκτάκτου ανάγκης». Τέτοια ήταν για παράδειγμα η περίπτωση της ένταξης της χώρας στην ΟΝΕ, η οποία πραγματοποιήθηκε χωρίς υψηλό κοινωνικό κόστος. Σε ό,τι αφορά όμως μεταρρυθμίσεις των «μεγάλων μηχανισμών κοινωνικής αναπαραγωγής» που επηρεάζουν και διαμορφώνουν την καθημερινότητα του πολίτη, το εκσυγχρονιστικό εγχείρημα, τουλάχιστον μέχρι στιγμής, δείχνει να έχει αποτύχει. Ο software εκσυγχρονισμός δεν έχει προχωρήσει, διότι σε αυτό το επίπεδο μεταρρυθμίσεων δεν φτάνει μόνο η κεντρική βούληση αλλά χρειάζεται «συντονισμός πολλών βουλήσεων, η υγιής συνέργια κράτους και κοινωνίας, η σύγκρουση και η αναδιάταξη των μικρών ή μεγάλων συμφερόντων, η αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργεί η ύπαρξη αντικρουόμενων τεχνοκρατικών ομάδων χαμηλού συνήθως επιπέδου» (σελ. 64).

Για να μπορέσει να προχωρήσει ο εκσυγχρονισμός, λέει ο Βούλγαρης, χρειάζεται πρώτα και πάνω απ' όλα, η «πολιτικοποίησή» του, μέσω της δημιουργίας ενός κυρίαρχου λαϊκού αισθήματος και μια νέας δημόσιας ηθικής που να επιτρέπει τη σύνδεση των μεταρρυθμίσεων με μια γενικότε-

ρη αντίληψη σύγχρονης κοινωνίας. Μόνο έτσι θα είναι εφικτή η δημιουργία μιας ευρύτερης κοινωνικής συμμαχίας (λαϊκών και μεσαίων στρωμάτων) προς την κατεύθυνση των μεταρρυθμίσεων. Με άλλα λόγια, δεν είναι δυνατή η πραγμάτωση των στόχων του εκσυγχρονισμού παρά μόνον με τη συνδρομή των πολιτών, κι αυτό διότι η μεταρρυθμιστική πολιτική έρχεται αντιμέτωπη με μεγάλα προβλήματα αναδιανομής πόρων, ισχύος και κοινωνικής ασφάλειας που επηρεάζουν τη ζωή ευρύτατων στρωμάτων. Απαιτείται λοιπόν η δημιουργία μιας νέας κοινωνικής συμμαχίας των μεσαίων και των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων που θα συγκλίνει τα διαφορετικά συμφέροντα, εξασφαλίζοντας πάντοτε «τη μείωση του ιδιωτικού κόστους των πρώτων και την ικανοποίηση του αιτήματος δημόσιας κοινωνικής ασφάλειας των δεύτερων» (σελ. 75). Θα προσθέταμε από τη μεριά μας: μήπως τελικά θα πρέπει να μιλήσουμε για αριστερό και δεξιό, προοδευτικό και συντηρητικό εκσυγχρονισμό;

Στην Ελλάδα, όπως υποστηρίζει ο Βούλγαρης, δεν υπήρξε ένα μεταρρυθμιστικό κόμμα που θα έδινε ώθηση και μεταρρυθμιστικό βάθος στον επιχειρούμενο εκσυγχρονισμό. Έτσι το εγχείρημα Σημίτη, ήταν καταδικασμένο να προχωρήσει μόνο μέχρι ένα «επιφανειακό» επίπεδο εκσυγχρονισμού. Παρόλα αυτά, μέσα από τις ευρύτερες πολιτικές και πολιτισμικές συγκρούσεις της τελευταίας περιόδου, διαφάνηκε η ύπαρξη μιας εκσυγχρονιστικής προοδευτικής «παράταξης», που από κομματική άποψη εκτείνεται από τον χώρο του Συνασπισμού, διατρέχει το ΠΑΣΟΚ και φτάνει μέχρι τις παρυφές της ΝΔ. Από κοινωνική άποψη, την εκσυγχρονιστική αυτή παράταξη συνιστούν οι νέοι, οι διανοούμενοι, τα χαμηλά και μεσαία στρώματα των μεγάλων αστικών κέντρων και τα ανώτερα δυναμικά στρώματα. Από δε ιστορική άποψη, η νέα αυτή παράταξη έχει ως βασικό συνεκτικό δεσμό της, όχι πλέον την αντίθεση της στη Δεξιά αλλά την μελλοντική προοπτική της χώρας, προς την κατεύθυνση μιας πιο ανοιχτής, σύγχρονης, δίκαιης και ισχυρής Ελλάδας. Η πρόκληση για την Αριστερά είναι να καταφέρει να ανανεωθεί πολιτικά και ιδεολογικά, προκειμένου να αναδειχθεί σε ηγεμονικό πόλο αυτής της νέας εκσυγχρονιστικής προοδευτικής παράταξης προωθώντας μια μεταρρυθμιστική πολιτική που να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του νέου πολιτικού κύκλου. Φαίνεται όμως ότι η διαδικασία αυτής της ανανέωσης σχετίζεται άμεσα με τα τεκταινόμενα στον ευρωπαϊκό χώρο, στους κόλπους της Ευρωπαϊκής Αριστεράς, αλλά και σε παγκόσμιο επί-

πεδο. Στο σημείο αυτό θα ήταν χρήσιμη μια σύγκριση της προβληματικής του Βούλγαρη με την θέση περί πολιτισμικού δυισμού (Διαμαντούρος, κλπ.) που μοιάζει να ξεκινά από παρόμοιες προκείμενες.

Ας περάσουμε τώρα στη δεύτερη ενότητα του βιβλίου που αφορά την παγκοσμιοποίηση και τις εξελίξεις στον ευρωπαϊκό και τον διεθνή χώρο. Είναι γεγονός ότι η δεκαετία του '90 χαρακτηρίστηκε από μια μεγάλη συζήτηση σχετικά με την κατεύθυνση και το είδος της παγκοσμιοποίησης. Αρχικά είχε κυριαρχήσει μια απλουστευτική αντίληψη της παγκοσμιοποίησης σύμφωνα με την οποία η παγκοσμιοποίηση θεωρούνταν ως μια «σχεδόν αντικειμενική οικονομική διαδικασία» η οποία «μέσω της αγοράς, των χρηματιστηρίων και της κατανάλωσης ενοποιεί τον κόσμο», παράγοντας από τη μια πλούτο, ανάπτυξη και εκσυγχρονισμό, ενώ από την άλλη φτώχεια και κοινωνικές ανισότητες (σελ. 110). Στη συνέχεια όμως άρχισαν να αναπτύσσονται πληρέστερες προσεγγίσεις. Πιο συγκεκριμένα, διακρίνουμε τρία βασικά ρεύματα σκέψης γύρω από τον χαρακτήρα και το είδος της παγκοσμιοποίησης:

Η πρώτη προσέγγιση, η οποία απορρέει από το ρεύμα του Συντηρητισμού, τίθεται ενάντια στην παγκοσμιοποίηση. Προβάλλει το εθνικό, το οποίο συχνά μετατρέπεται σε εθνικιστικό, υποστηρίζοντας μια κλειστή αντίληψη της παράδοσης, που όπως σημειώνει ο Βούλγαρης, «υποβιβάζει τους πολιτισμούς σε γραμμές περιχαράκωσης και αιτίες σύγκρουσης» (σελ. 113). Στο πλαίσιο αυτό η έννοια της ταυτότητας έχει μονοδιάστατο και απλοποιητικό χαρακτήρα, γι' αυτό και συγκρουσιακό. Η δεύτερη προσέγγιση γεννήθηκε στους κόλπους του Νεοφιλελευθερισμού, ο οποίος διαπνέεται από μια ιδιαίτερα αισιόδοξη αντίληψη της παγκοσμιοποίησης. Η αγορά και οι ανάγκες της, παίζουν εδώ τον κεντρικό ρόλο, και στόχος της παγκοσμιοποίησης δεν είναι άλλος από την υπέρβαση των οικονομικών συνόρων και των όποιων πολιτικών και κρατικών περιορισμών. Η διαδικασία αυτή θα πραγματοποιηθεί «αυτόματα» από τις ίδιες τις δυνάμεις της Αγοράς.

Ανάμεσα στις δυο παραπάνω αντιλήψεις της παγκοσμιοποίησης κινείται μια τρίτη, που όπως υποστηρίζει ο Βούλγαρης, συνδυάζει στοιχεία από τον δημοκρατικό σοσιαλισμό, τον κοινωνικό φιλελευθερισμό και τον μετριοπαθή συντηρητικό σκεπτικισμό. Είναι η λεγόμενη ρεαλιστική θεώρηση, η οποία βλέπει την παγκοσμιοποίηση ως μια αντιφατική διαδικασία που εμπεριέχει κινδύνους αλλά και πολλές δυνατότητες. Που ναι μεν οξύνει τις ανισότητες αλλά

μπορεί να οδηγήσει σε βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των πιο καθυστερημένων λαών. Που οδηγεί σε ένα είδος ομοιομορφίας αλλά μπορεί να αναδείξει και τις όποιες εθνικές ή πολιτισμικές ιδιαιτερότητες. Πρόκειται με άλλα λόγια για μια θεώρηση σύμφωνα με την οποία η παγκοσμιοποίηση είναι μια «συγκρουσιακή πραγματικότητα», η πορεία και η κατεύθυνση της οποίας (κατ' επέκταση και οι όποιες συνέπειές της) εξαρτώνται από το είδος των πολιτικών που θα ακολουθηθούν.

Με άλλα λόγια, είναι δυνατή η πολιτική διαχείριση, η ρύθμιση και ο έλεγχος της παγκοσμιοποίησης. Το πια μορφή ακριβώς θα πάρει η παγκοσμιοποίηση, είναι για τον συγγραφέα ζήτημα επιλογών, στον άξονα Δεξιά/Αριστερά (έτσι τελικά δεν συμβαίνει και με τον εκσυγχρονισμό;). Και είναι μία πρόκληση η οποία δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί σε εθνικό επίπεδο, αλλά σε υπερεθνικό και διεθνές. Φαίνεται ότι η Ευρώπη με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της μπορεί να παίξει αυτό τον ρόλο διαχείρισης της παγκοσμιοποίησης. Κι αυτό για τους εξής λόγους: Πρώτα απ' όλα διότι τα ίδια τα εθνικά κράτη της Ευρώπης διαμόρφωσαν από την αρχή μια διαφορετική σχέση με την παγκοσμιοποίηση. Έπειτα διότι το ευρωπαϊκό μοντέλο καπιταλισμού «συνδυάζει την αγορά με την εκτεταμένη κρατική παρέμβαση» αναγνωρίζοντας ταυτόχρονα κοινωνική και κρατική ευθύνη ως προς τον περιορισμό των ανισοτήτων. Επίσης η Ευρώπη φαίνεται να κατανοεί περισσότερο τον διαλεκτικό χαρακτήρα της παγκοσμιοποίησης, ίσως και επειδή τα ευρωπαϊκά κράτη έχουν εδώ και χρόνια εκπαιδευτεί στη διαδικασία «εθελούσιας και συναινετικής εκχώρησης κυριαρχικών δικαιωμάτων προς υπερεθνικούς θεσμούς» (σελ. 122, 123). Για να μπορέσει όμως η Ευρώπη να αποτελέσει βαρύνουσα γεωπολιτική δύναμη προκειμένου να διαχειριστεί διαφορετικά την παγκοσμιοποίηση, απαραίτητη προϋπόθεση είναι να προχωρήσει εις βάθος η πολιτική της ενοποίησης.

Στο σημείο αυτό ο συγγραφέας ασκεί ιδιαίτερα δριμεία κριτική στην Ευρωπαϊκή Αριστερά της δεκαετίας του '90 και στην αποτυχία της να επεξεργαστεί έναν ιδεολογικό-προγραμματικό λόγο που να ανταποκρίνεται στις συνθήκες της νέας εποχής (που θα ερμήνευε τις επερχόμενες μεγάλες κοινωνικές αλλαγές) αλλά και να αρθρώσει μια εναλλακτική πρόταση για την παγκοσμιοποίηση. Οι βασικές αιτίες της αποτυχίας της Ευρωπαϊκής Αριστεράς να αναπτύξει μια εναλλακτική πολιτική διαχείρισης της παγκοσμιοποίησης, εδράζονται σε μια σειρά από αντιλήψεις και τάσεις που κυ-

ριάρχησαν τη δεκαετία του '90. Πρώτα απ' όλα στην υπερβολική πίστη στο αμερικανικό μοντέλο οικονομίας (το ευρωπαϊκό μοντέλο εθεωρείτο την περίοδο εκείνη ως αναχρονισμός) και στη διεθνή χρηματιστηριακή οικονομία, αλλά και η εντύπωση που είχαν προκαλέσει τα «οικονομικά θαύματα» της ΝΑ. Ασίας, τα οποία προδιέγραφαν μια νέα εποχή απρόσκοπτης ανάπτυξης. Μια άλλη αιτία αφορά τη γεωπολιτική, και την πίστη των ευρωπαϊκών χωρών ότι το μεταδιπολικό σύστημα θα οργανώνονταν στη βάση της μονοκρατορίας των ΗΠΑ ή της γενικότερης κυριαρχίας των ΗΠΑ σε συνεργασία με κάποιους δυτικούς συμμάχους στα πλαίσια του ΝΑΤΟ. Τέλος, μια άλλη αιτία αφορά την αποτυχία της ίδιας της Ευρώπης του ευρώ να παίξει το ρόλο του κινητήρα της ανάπτυξης σε παγκόσμιο επίπεδο υποκαθιστώντας τις ΗΠΑ.

Εκτός όμως από το θέμα της παγκοσμιοποίησης και της διαχείρισής της, ο Βούλγαρης ασχολείται ιδιαίτερα και με το γεγονός της αμερικανικής ηγεμονίας στον μεταδιπολικό κόσμο. Ο συγγραφέας ξεκινά την ανάλυσή του αναφερόμενος πρώτα στις δυο βασικές θεωρίες για τον μεταδιπολικό κόσμο και κατόπιν προχωρά στη μελέτη της σημερινής διεθνούς κατάστασης και των βασικών χαρακτηριστικών της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ. Πιο συγκεκριμένα, μετά την πτώση του σοβιετικού κομμουνισμού αναπτύχθηκαν δυο βασικές θεωρήσεις για το μέλλον του μεταδιπολικού κόσμου. Η πρώτη θεώρηση χαρακτηρίζονταν από ιδιαίτερη αισιοδοξία και υποστήριζε ότι με το πέρας του διπολισμού σηματοδοτείται μια εποχή όπου θα «καθιερώνονταν μια διεθνής τάξη σχετικά ειρηνική» η οποία θα βασιζόταν στην διάδοση του δυτικού μοντέλου (στη σύνθεση δηλαδή της αγοράς με τη φιλελεύθερη δημοκρατία) (σελ. 137). Η δεύτερη θεώρηση, με βασικό εκφραστή τον Χάντιγκτον, ήταν περισσότερο σκεπτικιστική και βασιζόταν στο σχήμα της σύγκρουσης των διαφορετικών πολιτισμών. Τελικώς καμία από τις δυο παραπάνω θεωρήσεις δεν επαληθεύθηκε, μιας και η πραγματικότητα αποδείχθηκε πολύ πιο σύνθετη. Όχι μόνον δεν επικράτησε η διεθνής ειρήνη αλλά η τελευταία δεκαετία αναδείχθηκε σε περίοδο πολλαπλών πολεμικών συγκρούσεων. Αν λάβει μάλιστα κανείς υπ' όψη του και το νέο δεδομένο της διεθνούς τρομοκρατίας, ιδιαίτερα τις συνθήκες που διαμορφώθηκαν μετά την 11η Σεπτεμβρίου, ο κόσμος δεν φαίνεται να διάγει μια ειρηνική περίοδο. Αλλά και ποιος μπορεί να πιστέψει στο σχήμα της σύγκρουσης των πολιτισμών, όταν η μισή και πλέον (χριστιανική στην πλειοψηφία) Ευρώπη κατέβηκε στους

δρόμους για να διαδηλώσει ενάντια στον πρόσφατο πόλεμο στο Ιράκ, και υπέρ των μουσουλμάνων;

Ποια είναι όμως η κατάσταση στο διεθνές σκηνικό σήμερα; Αναμφισβήτητα ζούμε σε μια περίοδο αμερικανικής ηγεμονίας της διεθνούς πολιτικής. Μιας όμως ηγεμονίας προβληματικής, όπως περίτρανα διαφάνηκε μετά τον πρόσφατο πόλεμο στο Ιράκ και της διάσπασης μεταξύ ΗΠΑ και δυτικών συμμάχων. Ας εξετάσουμε όμως πρώτα τα χαρακτηριστικά της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής. Μολονότι οι ρεπουμπλικάνοι ήρθαν στην εξουσία με μια φιλοσοφία απομονωτισμού, γρήγορα και κάτω από την πίεση των γεγονότων της 11ης Σεπτεμβρίου, η πολιτική αυτή μεταβλήθηκε άρδην. Το λεγόμενο «νέο δόγμα Μπους» προτάσσει με στυγνό τρόπο το εθνικό συμφέρον, αδιαφορεί για τα συμφέροντα και τις απόψεις των άλλων και προχωρεί σε μονομερείς ενέργειες και διεθνείς επεμβάσεις (στο πλαίσιο αυτό προβάλλεται το δικαίωμα σε προληπτικό πόλεμο). Παραδείγματα αυτής της νέας πολιτικής είναι ο πρόσφατος πόλεμος στο Ιράκ (δεν λήφθηκε υπ' όψη ο ΟΗΕ αλλά ούτε και οι διαφωνίες σημαντικών δυτικών συμμάχων, αλλά και άλλων σημαντικών χωρών όπως η Ρωσία και η Κίνα), η άρνηση επικύρωσης διεθνών συμβάσεων για το διεθνές ποινικό δικαστήριο, η μονομερής αποδέσμευση από τη συμφωνία απαγόρευσης των αντιβαλλιστικών πυραύλων του 1972, η απροκάλυπτη στήριξη της επιθετικότητας των Ισραηλινών αδιαφορώντας για τα προηγούμενα ανοίγματα προς τους Παλαιστίνιους κτλ. (σελ. 144). Το νέο δόγμα Μπους, όπως υποστηρίζει ο Βούλγαρης, προτάσσει ένα είδος πολιτικής που στην ουσία στρέφεται ενάντια στην παγκοσμιοποίηση, μιας και υπονομεύει τις προϋποθέσεις της: «αναζήτηση κοινών συμφερόντων ανάμεσα στους βασικούς τουλάχιστον παίκτες, αναγνώριση της σημασίας των διεθνών θεσμών και κάποιας έστω συλλογικότητας στις μείζονες αποφάσεις, αναγκαία διαρκής μέριμνα για την αποφυγή ενδεχόμενων «συγκρούσεων πολιτισμών'». Έτσι, το εθνικό συμφέρον της Αμερικής δεν ταυτίζεται σε καμία περίπτωση με το συμφέρον της παγκοσμιοποίησης του δημοκρατικού καπιταλισμού (εξάπλωση της αγοράς και των κανόνων της, διάχυση σε παγκόσμιο επίπεδο της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, κτλ.). Γι' αυτό ο Μπους, όσο και αν αυτό ακούγεται παράξενα, αναδεικνύεται σε «μέγα no global», σε μέγα δηλ. εχθρό της παγκοσμιοποίησης. Στο σημείο αυτό θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον η περαιτέρω ανάπτυξη της προβληματικής του συγγραφέα, έτσι ώστε να συμπε-

ριλάβει μια τοποθέτηση πάνω στα εναλλακτικά μοντέλα κριτικής της νέας αμερικανικής πολιτικής που έχουν εμφανιστεί (επιχειρήματα περί αυτοκρατορίας των Χάρτ και Νέγκρι, επιχειρήματα περί νέου ιμπεριαλισμού, κλπ.).

Τίθεται πάντως το σημαντικό ερώτημα πώς θα επιτευχθεί μια νέα ισορροπία στον μετα-διπολικό κόσμο, η οποία να ξεφεύγει από το επικίνδυνο και προβληματικό πλαίσιο του αμερικανικού ηγεμονισμού. Η απάντηση που δίνει ο Βούλγαρης –και δικαίως– βρίσκεται σε μια ισχυρή Ευρώπη που θα αποτελέσει έναν νέο ηγεμονικό πόλο στο διεθνές σύστημα και η οποία θα ανοίξει νέα προοπτική μιας δημοκρατικότερης οργάνωσης της διεθνούς πολιτικής, περισσότερο συνεργατικής και με βαρύνοντα λόγο στους διεθνείς οργανισμούς (σελ. 140).

Ανακεφαλαιώνοντας τα προηγούμενα, ο Βούλγαρης θεωρεί ότι τελικώς η πρόκληση για την Ελλάδα είναι: στο εθνικό επίπεδο να μεταρρυθμίσει επιτυχώς τις κοινωνικο-οικονομικές της δομές και το πολιτικο-διοικητικό της σύστημα, στο ευρωπαϊκό επίπεδο να συμβάλλει ενεργητικά στην προώθηση της Ένωσης και στο διεθνές επίπεδο να προωθήσει τον εκδημοκρατισμό της παγκοσμιοποίησης. Συμπερασματικά, η συλλογή άρθρων του Γιάννη Βούλγαρη *Η Πρόκληση της Ηγεμονίας* αποτελεί μια ευχάριστη πρόκληση για κάθε αναγνώστη να στοχαστεί πάνω στα ουσιώδη ζητήματα της εποχής μας, ελληνικά και διεθνή. Γραμμένο με αμεσότητα, σαφήνεια και δύναμη, χωρίς όμως να γίνεται επιφανειακό, το βιβλίο επιτυγχάνει τον σκοπό του: να προβληματίσει, να διαφωτίσει και να ανοίξει νέες οπτικές χωρίς να κουράσει. Αξίζει έτσι να διαβαστεί και να συζητηθεί περαιτέρω από όλους – και όχι μόνον τους ειδικούς όπως γίνεται συνήθως.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΙΣΧΥΛΟ
ΣΤΟΥΣ ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΟΥΣ:
ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ*

Τεύκρος Μιχαηλίδης

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΔΕΚΑΕΤΙΑ παρατηρείται μια σημαντική αύξηση στη λογοτεχνική παραγωγή έργων που συνδέονται με τον ένα ή τον άλλο τρόπο με τα μαθηματικά. Ακόμα πιο αξιοπερίεργο είναι ότι η αύξηση αυτή, κατά κανόνα συμβαδίζει και με την καλή ποιότητα. Στην παγκοσμιοποιημένη κοινωνία μας, όπου ισχύουν μόνον οι αδυσώπητοι νόμοι της αγοράς, το φαινόμενο δε μπορεί παρά να σηματοδοτεί μια αύξηση του ενδιαφέροντος εκ μέρους ενός κοινού, παραδοσιακά εχθρικού προς ο,τιδήποτε συνδέεται άμεσα ή έμμεσα με τα μαθηματικά.

Στον δικτυακό τόπο του Alex Kasman [13] καταχωρούνται όλα τα λογοτεχνικά έργα που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο μπορούν να χαρακτηριστούν ως «μαθηματική λογοτεχνία». Φυσικά η επιλογή των καταχωρίσεων είναι άκρως υποκειμενική, αφού δεν είναι δυνατό να υπάρξει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός της «μαθηματικής λογοτεχνίας». Λαμβάνοντας υπόψη αυτή την επιφύλαξη, είναι ενδιαφέρον να παρακολουθήσουμε τη ροή των καταχωρίσεων:

Δεκαετία	1901-1910	1911-1920	1921-1930	1931-1940	1941-1950	1951-1960
# τίτλων	3	0	9	5	9	17
Δεκαετία	1961-1970	1971-1980	1981-1990	1991-2000		
# τίτλων	20	16	29	68		

Είναι ακόμη ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι οι δημιουργοί αυτών των έργων είναι συχνά κορυφαίοι μαθηματικοί που διακρίνονται είτε στον τομέα της έρευνας (Stewart – Παπαδημητρίου) είτε στον τομέα της διδασκαλίας (Guedj). Άλλοι πάλι (Δοξιάδης, Crumey, Schogt) παρόλο που δεν ασκούν αυτή τη στιγμή το επάγγελμα του μαθηματικού έχουν μια βαθιά μαθηματική παιδεία, συχνά σε επίπεδο διδακτορικού από κορυφαία πανεπιστημιακά ιδρύματα.

Ο Τεύκρος Μιχαηλίδης διδάσκει μαθηματικά στη Μέση Εκπαίδευση.

* Το κείμενο αποτελεί την τελευταία συμπληρωμένη εκδοχή μιας παρουσίασης που έγινε στο 19ο συνέδριο Μαθηματικής Παιδείας στην Κομοτηνή, το Νοέμβριο του 2002.

Με όλες τις επιφυλάξεις που διατυπώσαμε πιο πάνω θα επιχειρήσουμε ένα περιγραφικό «ορισμό» της μαθηματικής λογοτεχνίας: Θα ονομάζουμε «μαθηματική λογοτεχνία» κάθε μορφή μυθοπλασίας στην οποία τα μαθηματικά παίζουν καθοριστικό ρόλο, είτε επειδή το αντικείμενο της πλοκής σχετίζεται με αυτά, είτε γιατί κάποιοι από τους χαρακτήρες της συνδέονται με αυτά και οι ενέργειές τους επηρεάζονται σημαντικά από αυτή τη σχέση.

Όπως θα δούμε και πιο κάτω, έργα που να ανταποκρίνονται σε αυτές τις προδιαγραφές δεν έχουμε πριν από τα τέλη του 19ου αιώνα. Ωστόσο, κορυφαία λογοτεχνικά έργα, από την αρχαιότητα μέχρι και τις μέρες μας, περιέχουν σημαντικές αναφορές είτε στα μαθηματικά, είτε στους μαθηματικούς και μάλιστα με τρόπο χαρακτηριστικό μιας ομοιογενούς προσέγγισης του αντικειμένου.

Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα τα λογοτεχνικά κείμενα, όταν αναφέρονται στα μαθηματικά, επιδεικνύουν ιδιαίτερο σεβασμό. Ήδη από το 500 π.Χ., στην τραγωδία του Αισχύλου «Προμηθεύς Δεσμώτης», γίνεται αναφορά στους αριθμούς. Δεμένος στο βράχο του Καυκάσου, ο Προμηθέας απαριθμεί στο χορό των Ωκεανίδων τα όσα έχει προσφέρει στους ανθρώπους. Κι ανάμεσα στ' άλλα, «...και μην αριθμόν, έξοχον σοφισμάτων, εξηύρον αυτοίς...» (...μα και

τον αριθμό, την πιο τρανή σοφία βρήκα για χάρη τους εγώ...).

Όσο σεβασμό δείχνει η λογοτεχνία για τα μαθηματικά, τόση σκωπτική διάθεση και ειρωνεία επιδεικνύει για τους μαθηματικούς. Το κλισέ του «αφηρημένου μαθηματικού», του περιθωριακού τύπου που ζει «στον κόσμο του» είναι στοιχείο που υπάρχει ήδη από την κλασική αρχαιότητα. Γύρω στο 415 π.Χ. παίχτηκαν στην Αθήνα, οι Όρνιθες του Αριστοφάνη. Τα πουλιά, απηυδισμένα από τα καμώματα θεών και ανθρώπων αποφασίζουν να χτίσουν τη δική τους πολιτεία ανάμεσα σε γη και ουρανό. Μόλις αυτό γίνει γνωστό, αρχίζουν να παρελαύνουν μπροστά τους, διάφοροι επιτήδριοι και «ψώνια» ζητώντας να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στη νέα κυβέρνηση. Είναι ένας καθαρά επιθεωρησιακός τρόπος που χρησιμοποιεί ο Αριστοφάνης για να σατιρίσει διάφορους αθηναϊκούς χαρακτήρες.